

A „SASOK” ÉS KAMERMAYER KÁROLY

Az Arany Sas fogadó a mai Kossuth és Semmelweis utca sarkán állt. Az eddig ismert első adat 1780-ból maradt fenn róla. Tulajdonosa Heiner Sebestyén volt. Részletesebb története olvasható Gundel–Harmath A vendéglátás emlékei (1979) című könyvében.¹ Mi Magyar Elek Pesti históriák (1922) című, újrakiadásra régen megérett és ma már kevésbé ismert könyvéből idézünk róla összefoglalót, melyet Gundelék is felhasználtak.²

„Az ‚Arany Sas’ egyemeletes, hosszú, sárga ház a hajdani bástya mentén, a Hatvani-kaputól északra épült soron, az ‚Újvilág’-ban. Szomszédságában, a Hatvani utca sarkán a kétemeletes Ilkey-ház, az ‚Írói Kör’ első tanyája, szemben vele a jezsuita kolostorból lett ódon, sötét orvosi egyetem. A széles kapu fölött a cégér: kovácsolt vasból való halkított, díszes leveles ágon lógó, medaillon-szerűen koszorúba foglalt aranyozott sas.

Balra a kapu alatt nyílik a hosszú, keskeny, bolthajtásos étkező, ablakai az udvarra néznek, belőle megint csak balra kanyarodva kisebb különszobába jutunk, amely már az Újvilág-utcára tekint. Az udvaron tágas, üveges veranda, a ‚Tivoli’, hátrább hatalmas kocsiszín, amögött a földszinten, meg a pincében is istállók. Fenn, a nyitott folyosós emeleten köröskörül, de lenn is, az utcai traktus nagy részében vendégszobák.

Sűrű ostorpattogás hallik, négyes-ötös fogatok robognak be a kapun, nemesurak jönnek a megyegyülésre. Magyar sziget a német Pesten az ‚Arany Sas’, a magyar gentry szállóhelye, ahol a magyar író és művész is szíves otthonra talált már 48 előtt is, de még inkább azután. Itt mulat Nyáry Pál, a híres vicispán, az öreg Jókayné is ide szállt, mikor fiát látogatta, Petőfiék meg innen hozták az ebédet Dohány-utcai lakásukra, a Síp-utca sarkán máig fennálló Schiller-féle házba...

... a 90-es évek közepén lebontották az évszázados hosszú sárga házat. A telke, mivelhogy az Ilkey-ház beleesett az új szabályozási vonalba, kijutott az immár Kossuth Lajos nevére átkeresztelt Hatvani-utca szögletére. Most az Országos Kaszinó palotája áll a helyén. A szemközti oldalról eltűnt az orvosi egyetem is, de hogy benne tanított az ‚Anyák megmentője’, Semmelweis Ignác, annak emlékezetére a tudós professzor nevét kapta meg az Újvilág-utca.”³

Az Arany Sasban a múlt század második felétől is folyamatosan több jeles asztaltársaság is találkozott. Álljunk meg egy pillanatra az asztaltársaságoknál. Ma már csak irodalmi élményekből ismerhető meg, hogy mi is volt az:

„Intézmény volt. Sokkal kiterjedtebb, mint azt sokan gondolnák. Komor vagy tréfás, nagyképű vagy szerény elnevezésűek és névtelenek, kávéháziak, vendéglőiek és korcsmaiak. Irodalmi, művészi, politikai és jótékony asztaltársaságok – kisiparosoké, kispolgároké és vegyes összetételűek. Országos hírvű személyiségek közül tömörültek és senkiből összeálltak” – írta róluk lexikonszerű tömörséggel Gundel Imre.

Számos országos, történelmi vagy irodalmi jelentőségű asztaltársaságot ismerünk, mint például a Pilvax „Közvélemény asztalá”-t, az Angol Királynő „Deák-asztalá”-t, Mikszáth Kálmánékét az István Főherceg szállodában, Kiss Józsefékét a Centrál Kávéházban, József Attiláékét a Japánban stb. ... Hosszan lehetne a sort folytatni a legismertebbek között is!

Sajátos találkozási rendjük, tisztukaruk, ceremóniáik, az együttlétet is meghatározó szokásaik,

1.4.26. Kovács Mihály: Ráth Károly, 1859

jelvényeik, okleveleik, szociális és spór-szabályaik (ez utóbbi afféle vendéglői „segélypénztár” volt!), használati és emléktárgyaik voltak. A szórakozás, italozás, a fehér asztal gasztronómiai örömei, a vetélkedések, társalgás, politizálás töltötte ki együttlétük idejét. Közben bőven termelt a vicc. A Sasok szívesen anekdotáztak is. S mert férfitársaság volt, alkalmanként pajzánkodtak. Tár-

saságukban gyakori volt az egymás ugratása, a kajánkodás és a csipkelődés. Az Arany Sasban többek között a „Vén Kurucok”, a „Gyökér-asztal”, a múlt század sportolójának „Evezős” és „Tornász” asztala volt jelen. Ott találkoztak, cseréltek eszmét és gazdasági-politikai információkat a jogászok, élükön Wekerle Sándorral. A törzsvendégek közül sokan ott is laktak. Számos író, színművész híresség is szívesen és gyakran megfordult hol egyik, hol másik asztaltársasághoz csapódva. Többek között Lendvay Márton, Vas Gereben, Sárosi Gyula, Bernáth Gazsi stb. A kor leghíresebb cigányprímásai, közöttük az öreg Rác Pali, Berkes Béla, Bunkó Vince, Radics Béla és még hosszú lenne csak sorolni is – szórakoztatták a vendégeket.

Minden idők talán legnevesebb és máig emlegetett asztaltársasága – úgy is mondhatnók: az asztaltársaságok akadémiaja a „Sasok” voltak. Kedélyes, vidám kompánia. Összejövetelüket keddenként tartották. Egy-egy ilyen alkalommal egy-egy „Sastárs” (így nevezték a tisztséget nem viselő asztaltársak magukat egymás között) vacsorával vendégelte meg a társaságot.

Összejöveteleikre tréfás, szellemes meghívókat készítettek. Ilyen volt a következő:

Rád fényes vacsora várakozik, Óh Sas!
Ám, hogy élvezhessed, kell jó gyomor és has.
Talán azt kérdezed, ki légyen a gazda?
Ha olvasni tudsz, e vers feje megmondja,
Kár oly soká tölni a fejed rajta.

A verssorok kezdőbetűi és az utolsó sor első két szava rejti az első főpolgármester vezeték- és keresztnévét. Kis különszobájukat bensőséges iróniával csak „Sasfészek”-ként emlegették. Kezdetben afféle, a szabadságharcra is visszaemlékező, amolyan titkos ellenzéki társaság volt. (Majd mindegyikük részt vett annak idején a reformkori politikai csatározásokban, a márciusi eseményeken, de a fegyveres küzdelmekben is. Az életben maradt ún. „márciusi ifjak” szinte kivétel nélkül a tagjai lettek.)

A főváros egyesítése után az asztaltársaság „a városi politikára vitte át törekvéseinek súlypontját. Teljes erejükkel dolgoztak Budapest felvirágoztatásán, meg lévén győződve arról, hogy egy hatalmas magyar főváros az egész ország s abban a magyar állameszme megizmosodásának legnagyobb erőforrása lehet. A baráti összejöveteleken a kedélyes, kellemes együttlétben, vidám poharazás között születtek az ötletek, a 'Sasok' hatalommá nőttek Budapest életében” – írta róluk Magyar Elek.⁴

A Sasok élén a „Fősas” (elnök) és a „Sasnagy” (titkár) állt. Elnökük Ráth Károly főpolgármester, majd Király Pál, a Jelenkor főszerkesztője, később Kléh István, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár elnöke volt, titkáruk hosszú évekig Sigray Pál. Neves Sastárs Szabó János (causarum regalum director), aki pompás hangja és – szinte minden összejövetelükön megnyilvánuló – éneklődkedve és hajlandósága miatt a többiektől a „dallos” (így hangsúlyozva mondták és írták abban az időben!) állandó mellékevet, illetve jelzőt kapta, és Kaas Ivor báró, Gerlőczy Károly, Kamermayer Károly, Kármán Lajos, Győry Elek, id. Apáthy István – hogy csak a legjelentősebbeket soroljuk. Közéjük tartozott Feleki Miklós, a Nemzeti Színház művésze, azután Bánhid József báró, Krajcsik Ferenc, Dánile Ernő, Cselka Nándor püspök, Horánszky Nándor, Polónyi Géza, Török József, a híres városatyja és patikus, ifj. Ábrányi Kornél, Urvár Lajos, Radocza János, Hahóth Sándor, Halász Géza, Gebhardt Lajos, Luczenbacher Pál és még sokan mások. Korábban Sárossy Gyula, Vas Gereben, Bajza József stb.

A Sasok egyik nevezetes, és még a gasztronómia történetében is jegyzett egyénisége volt Kamermayer Károly (1829–1897), az egyesített Budapest első polgármestere. Emlékét ma az V. kerületben tér és a Városház utcában szobor (Szabados Béla alkotása, 1942) őrzi. 1873. november 4-én, óriási szavazattöbbséggel, 44 éves korában került hivatalába. 1879-ben, 1885-ben és

1891-ben is újra megválasztották! A XVIII. században Németországból bevándorolt pesti polgárcsalád gyermeke. Gyöngyösön és Egerben végezte gimnáziumi tanulmányait, majd jogi képzettséget szerzett. A szabadságharc idején Kazinczy Lajos csapatában lett közlegény. Számos győztes csata után Komáromban már főhadnagy. Elkerülte a szabadságharc utáni megtorlást és a kényszerű besorozást is. Már a harcok után sikeres ügyvédi vizsgát tett, majd Buda városának titkára, később főjegyzője lett. (Széchenyi halálakor mondott bátor beszéde országos hírt és elismerést szerzett számára.) 1862-ben pesti tanácsnok, akit adó- és állat-egészségügyi feladatokkal bíztak meg. Kamermayer nevéhez fűződik a közvágóhíd megalkotása is.

Külföldi utazásai során szerzett tapasztalatait, kapcsolatait a gyarapodó, fejlődő főváros szolgálatába állította. (Ő kezdeményezte például, hogy az 1873-as bécsi világkiállítás nemzetközi zsűrije látogasson el fővárosunkba is!)

Budapestet 23 esztendeig vezette szorgalommal, hozzáértéssel, közmegelegedésre. Irányításával épült ki az új közigazgatási rendszer. Nagy körültekintéssel, lelkiismeretességgel választotta meg a megnövekedett és korszerű feladatok elvégzéséhez az új városi apparátust. Polgármester-sége alatt kezdődött meg a főváros világvárossá fejlesztése. Jelentős szerepet vállalt a város szabályozási, köztisztasági és közéletmelzési kérdéseinek megoldásában.

Kamermayer Károly kellemes társasági ember, kitűnő csevegő és az ínyes különlegességek kedvelője is volt. A hagyomány megőrizte kedvelt tortája receptjét, mely hazai cukrászipar-fejlesztésünkben a korai francia ízlés meghonosodását, hatását jól tükrözi. (Egy időben keletkezett a Dobos-tortával!)

Érdemes szó szerint közreadnunk a már elfeledett, de ma is mindenki által könnyen elkészíthető, egykor sokak kedvelt édességének receptjét, mely később, a két világháború között népszerű szakácskönyvbe is belekerült:

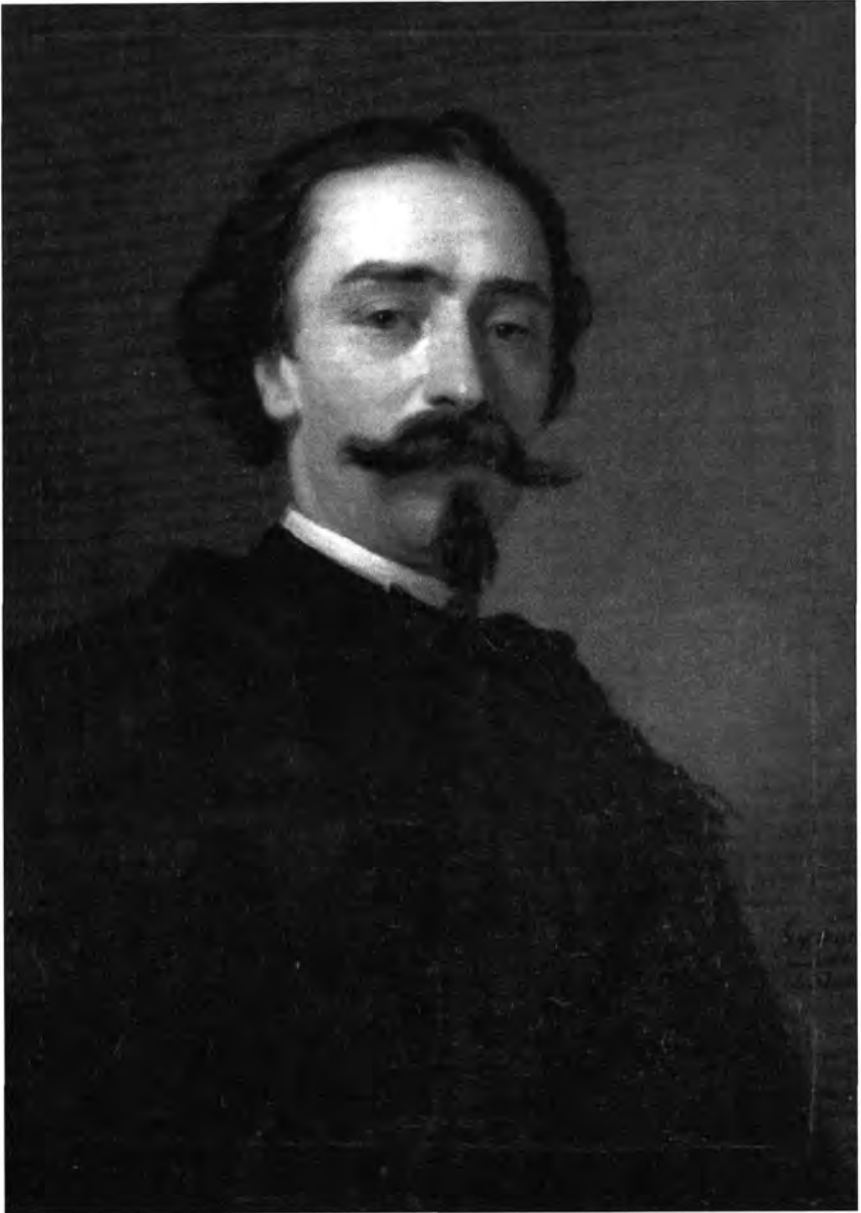
„Nyolc tojás fehérjét kemény habbá verünk, majd hozzáadunk 16 deka kristálycukrot és addig verjük tovább, míg a cukor el nem olvadt, ezután belekeverjük a nyolc tojás sárgáját és 16 deka lisztet. Ezen masszát vajjal vagy zsírral megkent és liszttel meghintett sütőpléhre hét egyenlő részre osztjuk el és tortakörlap formára egyenletesen vékonyan széjjelkenjük (vagyis dobostortalapot készítünk) s egyenletes hófokú sütőben megsütjük, még melegen a pléhről leszedjük s kihűlni hagyjuk.

Ha kihűlt, az alanti krémmel minden egyes lapot megkenünk, amit egymásra téve végzünk el; legfelső lapot üresen hagyjuk és olvasztott csokoládéval vonjuk be. Hideg helyre téve megfagyasztjuk és melegvízbe mártott késsel 16 egyforma szeletet vágunk ki. Krém: 20 deka vajat, 20 deka porcukorral habosra keverünk, majd hozzáadunk 10 deka finomra darált pörkölt mogyorót. A torta oldalát vagdalt, pörkölt mogyoróval hintjük be.”⁵⁵

Az egyesített város első polgármestere kedvenc ételének is ismerjük a fortélyát unokája közléseként. (A család egyik leszármazottja, ma is készíti.) Kell hozzá: 50 dkg pulykamell, 2 tojás, 25 dkg dió, liszt, olaj és só. Személyenként két szelet pulykamellet kell kivenni, sózni, lisztbe, felvert tojásba és apróra vágott vagy darált dióba forgatni, forró zsiradékban pirosra sütni, rizzsel és befőttel kínálni.

Kamermayer Károlynak egy érdekes emléktárgyát is meg kell említenünk. 1885. április 30-án T. Sofer Bécsben egy különleges anyagú és feliratú, ma úgy mondanók: „minilevet” küldött neki. A levél egy búzaszem, melyre 182 betűvel köszöntést rótt egykori művésze a polgármester úr tiszteletére. A búzaszemet kis üveghengerbe zárták, melyet Kamermayer Károly kedvelt huszárijának, Balogh Pálnak ajándékozott. Annak családja, illetve leszármazottja, Rákosfalvi Czákó Pál őrizte meg becses emlékként.

Kamermayer Károly unokája jó egészségnek örvendve, lelkesen és nagy szorgalommal segíti nagyapja emlékének ápolását, jelentőségének és eredményességének minél szélesebb körben és napjainkban történő megismertetését. Családi gyűjteményének Kamermayer Károlyra vonatkozó

1.4.27. Györgyi Giergl Alajos: Kamermayer Károly, 1861

legbecsesebb és közszemlére legalkalmasabb darabjait (többek között zsebóráját, az angol királynőtől kapott kávéscsészéjét stb.) adta kölcsön a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátó-ipari Múzeum Vendégváró Budapest című kiállításához. Hosszasan foglalkozhatnánk az Arany Sas-beli eseményekkel, de csak a két legérdekesebbet említjük még meg:

1858-ban itt kezdett dolgozni először borfiúként, majd egy év után(!) már szobapincérként a dinasztiaalapító Gundel János (1844–1915). A szinte még gyereket öntudatos viselkedése és megjelenése miatt a vendégek – és a „Sasok” is – kedélyesen „Napoleon”-nak becézték...

A másik história ugyancsak jeles eseményhez kötődik. 1871. május 7-én volt Blaha Lujza első Nemzeti Színház-béli fellépése. A nagy sikerű fővárosi bemutatkozás után a bankettet az Arany Sasban rendezték. A színészek asztala mellett „egy hosszú asztalnál ült egy nagy férfi-társaság. Kérdeztem: Kik azok? Az asztal a Sasoké, mondták. Többször felhangzott az éljen az ő asztaluknál. Amint odanéztem, poharat emeltek és rám köszöntöttek, amíg ki nem értem a teremből, folyton éljeneztek” – olvashatjuk a Nemzet Csalogánya naplójában.⁶

A millennium előtt lebontották az Arany Sast. A Sasok maradványai új helyre, a Kalap (ma Irányi) utcába költöztek. Ám társasági életük folyt tovább. Egy-egy tavaszi vagy Márton-napi nagy poharazás híre hamar szertefutott a városban.

A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátó-ipari Múzeum a közelmúltban egy ezüstdobozú, ún. hámozott üveg söröskupát vásárolt, melynek felirata a következő: „Szeretett elnökünknek Márton napi emlékül a 'Sasok' 1912. XI. 11.” Az értékes relikvia az utolsó Fősas nevéhez fűződik. Röviddel halála előtt kapta.

Az utolsó elnök Kléh István (Pest, 1825. július 25.–Budapest, 1913. január 14.). Ügyvéd, újságíró, bankár. Az 1840-es években a fővárosi lapokba dolgozott, 1844-ben ügyvédi oklevelet szerzett. Részt vett az 1848. márciusi pesti mozgalmakban, majd Kossuth mellett pénzügyminiszeri titkár lett. 1849-ben Szatmár megye kormánybiztosaként honvédszászlóaljat toborzott. Világos után egy ideig bujdosott, később ügyvédi irodát nyitott Pesten. 1856-tól a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület választmányi tagja, 1889-ben elnök-igazgatója lett. Sokat tett a főváros fejlesztéséért, szépítéséért. Ő volt a fővárosi Népszínház egyik alapítója is. Fő művei: *A pesti forradalom története 1848-ban* (Pest, 1848) – melyben elsőként foglalkozott az emlékezetes események történetével – és *Az ausztriai büntetőjog* (Pest, 1853).

A Sasok fogytak, fogyatkoztak. Az I. világháború előtti évben összejöveleik meg is szűntek. Régi dicsőségüket számos, a fővárosért végzett kisebb és nagyobb fegyverrel szembeni harccal mellett is születtek munkájuk, asztaltársaságuk, a „Sas és sörház”, „A Saskör és ház” tréfás megnevezésű találkozók sora, a róluk elnevezett utcák, emléktáblák mellett a fenti kulináris különlegességek és több nagy értékű múzeumi tárgy is őrzi.

JEGYZETEK

1. GUNDEL–HARMATH: A vendéglátás emlékei. Bp., 1979. 81–83.
2. Magyar Elek (1875–1947) újságíró. Azonos a hajdan népszerű „Ínyesmester”-rel, akit mint gasztronómiai író és jeles személyiséget is a szakma a legjelesebbek között tart számon. Eredeti, több kiadásban megjelent szakácskönyvei már antikváriumok keresett példányai. Reprint kiadású szakácskönyvei napjainkban is népszerűek mind a szakemberek, mind az amatőrök körében. Pesti históriák című könyve sajnos 1920 óta nem jelent meg új kiadásban. Bővebb életrajza: Magyar Életrajzi Lexikon. Budapest, 1969. 119–120.
3. Részletek MAGYAR Elek Pesti históriák című könyvének Szálloda az Arany Sashoz című fejezetéből. 20–27.
4. MAGYAR, i. m. 21.
5. Nagymagyarország szakácskönyve (Szerk.: LUCULLUS) 1939. 90–91.
6. BLAHA Lujza naplója. Budapest, 1987. 113–114.

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁS

- BLAHA Lujza naplója. Budapest, 1987
GUNDEL Imre–HARMAT Judit: A vendéglátás emlékei. Budapest, 1979
MAGYAR Elek: Pesti históriák. Budapest, 1920
PODMANICZKY Frigyes: Emlékezései. Naplótöredékek I–II–III. 1824–1886
PORZÓ (ÁGAI Adolf): Utazás Pestről Budapestre. Budapest, 1908
A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátó-ipari Múzeum Adattára

JÁRVÁNY, VÁROSI KÖRNYEZET ÉS A KÖZEGÉSZSÉGÜGY MEGSZERVEZÉSE

A városegysítés esztendejét a budapestiek számára egyebek között a kolera újabb, immár ötödik látogatása tette emlékezetessé. A XIX. század e rettegett járványa alapjában egy hagyományos, „középkori típusú” katasztrófa jegyeit viselte magán, de amikor 1830–1831-ben megjelent Európában, sokkoló erővel mutatta meg az új ipari, városi civilizáció sebezhetőségét is. Pánikjelenségek, az életet megbénító kétségbeesett karantén jellegű intézkedések, koleralázadások kísérték az első pandémia útját. A hatalom reflexszerű reakciója az emberek és javak mozgásának akadályozása volt, ami a kolerát ugyan nem tudta feltartóztatni, az amúgy is kritikus pontig hevült társadalmi feszültség robbanásához viszont gyúanyagot szolgáltatott. Nem volt ez másképp Pesten sem: 1831. július 17-én az első koleraesetek hatására elrendelt zárlati intézkedések a diákság, majd a hozzájuk csapódó mesterlegények és munkások megmozdulását váltották ki, aminek a katonaság sortüze vetett véget. A későbbi járványok alkalmával – 1848–1849-ben, 1854–1855-ben, majd 1866-ban – a szigorú zárlat- és karanténintézkedések már jórészt elmaradtak.

E védekezési stratégia kudarca Európa-szerte azoknak a befolyását erősítette, akik nem hittek a kolera fertőző voltában, hanem a bomló szerves anyagok által kibocsátott ártalmas „kigőzölgéseket” (miazmák) tartották a betegség okának. A térbeli terjedés megállítás helyett mindinkább az a törekvés került előtérbe, hogy a levegő kártékony „miazmaakkal” való telítődését elősegítő környezeti tényezőket kiküszöböljék. A járványnak a miazmaelméleten alapuló „lokalista” magyarázata ezáltal tudományos alátámasztást nyújtott ahhoz a polgári mentalitásban amúgy is végbemenő átalakuláshoz, amely a mindennapi életkörnyezet tisztaságát, higiénikus voltát a rendezett polgári élet elengedhetetlen alkotóelemeinek sorába emelte, a fizikai, testi tisztátalanságot pedig a morális fertő képzetével hozta közös nevezőre. A rossz szag, áradjon az emberi testből vagy a „város testéből” – megrekedő csatornák nyílásából, általuk elszennyezett folyóvízből, szemétrakásból – immár nem egyszerűen kellemetlen volt: veszélyt jelzett, a gyilkos kórt gerjesztő miazma csírázását. A kolera ily módon maga is nem csekély ösztönzést adott ahhoz, hogy az angol „sanitary movement” felfedezze a modern ipari nagyvárost mint az egész társadalmat fenyegető higiéniai és morális kockázatok kritikus mértékű felhalmozódásának helyszínét. Az 1840-es években kibontakozó higiéniai mozgalom kezdeményezője, Edwin Chadwick a városi környezet rendbetételét a társadalmi reform kiindulópontjának tekintette, a legfontosabb feltételnek, ami lehetővé teszi az alsó rétegek létviszonyainak javítását. A döntő pontot ezen a téren a tisztálkodáshoz szükséges vízmennyiség biztosítása jelentette mindenki számára, és a miazmat gerjesztő szennyeződés, mindenekelett az emberi ürülék gyors, hatékony, lehetőleg észrevétlen eltávolítása. A két feladat megoldása szorosan összefüggött: a vízvezeték kiépítése tette lehetővé az új találmány, a water-closet tömeges alkalmazását is, ami módot adott az egész várost átfogó egységes, úszató rendszerű csatornahálózat hatékony működtetésére.¹

Az 1850–1860-as években még általánosnak számított, hogy a városok magánvállalkozásra hagyták vízműveik – mint ahogy egyéb közműveik – létesítését. Közép-Európa nagyvárosaiban a kommunális tulajdonú vízművek keletkezésének, illetve a korábban magánvállalkozás keretében épített vízművek községezésének igazi nagy hulláma csak az 1870-es évektől bontakozott ki.